

BULLINGER HENRIK ÉS A MAGYAR REFORMÁCIÓ.

— Második és befejező közlemény. —

III.

A *Liber Epistolaris* megjelenése évében Bullinger a pfalcsi választó-fejedelemségben is sikeresen közben járt hitsorsosai érdekében, kiket a fejedelem távolléte alatt a szélső Luther-párthoz tartozó Hesshusen superintendens üldözőbe vett. Ekkor már a fejedelmi tanácsosokhoz írt békés szellemű levelében öntudatosan kiemelte, hogy Francia-, Olasz-, Angol-, Lengyel- és *Magyarországban* a protestánsok túlnyomó része a reformátusokhoz csatlakozott.

Ezután maga III. Frigyes választó-fejedelem, az őt a lutheranus birodalmi rendektől fenyegető veszélyekkel szemben, gyakran igénybe vette a tekintélye tetőpontján álló hittudós tanácsát. S eme viszony eredménye lőn, az utóbbi korszakot alkotó művének, a második helvét hitvallásnak 1566-ban történt közzététele, melyet tudvalevőleg már egy év múlva a debreczeni zsinat is irányadóul elfogadott.

Élete utolsó évtizedében a testileg megtört, de szellemi frissességben és erélyben meg nem változott reformátor tevékenysége, a külföld irányában, főleg a hitfelekezete javára kivívott posztók megerősítésére szorítkozott.

Különösen képezték gondjai tárgyát Lengyelország vallási viszonyai, melyekre nézve még 1559-ben az Angolhonból ide utazott Utenhovius előtt azt a reményét fejezte ki, hogy ott, bár úgy mint az apostolok idejében viharok közepette, Krisztus egyháza felépül. Egyik életírója pedig felemlíti,¹ hogy a mit ő Lengyelországért tett, az a magyarországi protestánsok javára is szolgált, a kik ezt hálásan elismerték.

Hazánkfiainak ily értelmű nyilatkozatai ugyan, tudtommal, nincsenek eddig közzétéve, de az állított tény valósága kitűnik a következőkből.

Zsigmond Ágost lengyel király szintúgy, mint sógora Miksa

¹ Pestalozzi idézett munkája 457. lapján.

főherczeg trónra lépte előtt, rokonszenvezett a reformációval, mely uralkodása alatt országaiban mindinkább tért foglalt. Ennek terjesztését már előzőleg is hathatósan elősegítette Lismaninus ferenczerendi tartományi főnök és az anyakirályné Sforza Bóna gyónatója, ki titkon az új tanokhoz szított. Neki sikerült a király bizalmát is megnyerni. Megismertette vele Kálvin munkáit, és utóbb (1553-ban) meghagyása folytán külföldre utazott, hogy őt közvetlen szemlélet útján tájékoztassa a protestantizmus állásáról a különböző országokban.

Miután Lismaninus a vett utasításhoz képest Felső-Olaszországot, Svájcot és Franciaország egy részét beutazta, visszatért Genfbe és ott megnősülvén, Kálvin tanácsára nyilvánosan áttért a protestáns vallásra. Svájci tartózkodása alatt ő volt úgy Kalvinnak, mint Bullingernek és társaiknak tanácsadója a lengyelországi vallási ügyekre nézve; nevezetesen kijelölte azokat az irányadó személyeket, kikkel a svájci reformátoroknak érintkezésbe kellene lépniök.¹

Tanácsát követve Bullinger összeköttetéseket létesített a reformációhoz szító lengyel főurakkal és ezeket bátor kitartásra buzdította. Továbbá Cruciger Felix, Kis-Lengyelország superintendense útján e tartomány papságának és nemességének szívére kötötte, hogy oly iskolákat alapítsanak, melyekből igaz hitű belföldi lelkészek kerülhessenek ki. E végből azután közölte velük a zürichi iskolák tanrendszerének, részletes ismertetését. Azonkívül Radziwil Miklós herczegnek a protestánsok hatalmas pártfogójának ajánlotta egyik munkáját és vele meghitt viszonyba lépett; sőt, szintúgy miként Kálvin, törekedett magát a királyt is hitfelekezete érdekében befolyásolni.

E közben úgy Lismaninus, kit 1555-ben a pinczovi sinodus superintendenssé választott, mint Laszki hazájukba visszatérvén, támogatásukkal a főleg a hatalmas nemesi rend által elfogadott helvét hitnézet győzelme a római katolikusokkal szemben biztosítottak látszott.

Ekkor maga a reformáció kebeléből támadt annak legveszélyesebb ellensége az antitrinitarius tanokban, melyek, különösen mióta a híres olasz orvos Blandrata György Lengyelországba érkezett, hathatós befolyása folytán rohamosan terjedtek.

Ez a nevezetes férfiú előbb Bona királynénál, majd leánya Izabellánál, Zápolya János özvegyénél hosszabb időn át mint udvari orvos volt alkalmazva, az udvari szolgálatból való kilépése után pedig hazájába visszament, s Velence környékén orvosi hivatásának élt. Ez alatt vallási kérdésekben tett szabadelvű nyilatkozatai miatt, a paduai inquisitio előtt gyanússá válván, elfogatását az által kerülte ki, hogy 1557-ben Genbe menekült.

¹ Calvini opera. XIII. 1195., XV. 2057., 2070., 2110., 2120., 2132., 2291., 2340., 2350., 2353., 2354., 2359., 2368—70., 2373. sz.

Itt a hasonló okokból menekültek külön olasz egyházat alapítottak, melynek élén Blandrata megérkeztek egy előkelő grófi családnak ivadéka Martinengo Celsus állott. Tagjai közül többen, nevezetesen Alciatus és Gentilis, az antitrinitarismus későbbi apostolai, a szabad kutatás elvét széles körben alkalmazták, mint az a reformáció alapítóinak szeme előtt lebegett, és a néhány évvel előbb kivégzett Servet nyomait követve, a Szentháromság tanát tették vita és vizsgálat tárgyává.

A honfitársaival való érintkezés Blandratában is ily irányú kételyeket támasztott, a melyeket úgy Martinengoval, mint Kalvinnal közölt. Az első, bár ő és beteg neje a kérdéstevő orvosi segélyével éltek, felvilágosítás iránti kérelmét ridegen visszautasította. Ellenben Kalvin Blandratával előadott kételyei tekintetében gyakorta szóbeli eszmecserébe bocsátkozott, sőt írásba foglalt kérdéseire hosszabb értekezéssel válaszolt. Mivel azonban érvei a kételkedőt meg nem nyugtatták, abban a gyanúban, hogy ez álnok czélokra tör és viszályokat akar az olasz egyházban előidézni, a köztük való összeköttetést durva módon megszakította.

Ezenfelül Kalvin és az időközben elhalt Martinengo utóda, Lactantius Ragnoni a városi hatóságnál is feljelentették, hogy az antitrinitarius tanok az olasz egyházköztségben mindinkább nagyobb visszhangra találnak. Midőn erre a városi tanács a panasz fölött ismételten vizsgálatot rendelt: Blandrata személyes biztonságát veszélyeztetnek tartván, a várost Alciatus kíséretében titkon elhagyta.

Hogy aggodalma nem volt alaptalan: kitűnik az eltávozását követő eseményekből. Ügye már másnap, vagyis 1558. évi május 18-dikán, a genfi városi tanács elé került, mely ekkor és a következő napokon folytatólag tartott üléseiben a vallási szakadás meggátolása végett szigorú rendszabályokat bocsátott ki. Jelesül számkivetés, illetve elfogatás terhe alatt meghagyta az olasz egyház tagjainak, hogy a Kalvin által készített hitvallást aláírják. Mivel pedig Gentilis antitrinitarius nézeteinek az aláírás után is kifejezést adott, elrendelte bebörtönöztetését, és ellene bünpert indított. A büntető eljárás befejeztével hozott ítélet akként szól, hogy a vádlott tartozik egy ingben, mezítláb s fedetlen fővel, térdén állva és kezében fáklyát tartva a tanács színe előtt tévelygéseieért bocsánatot esdeni, tanait hamisaknak és eretnekeknek vallani, s saját iratait elégetni. Ezután hasonló állapotban, a trombiták harsogása mellett, volt a város főbb utcáin körülvezetendő.¹

¹ Blandrata genfi élményeit maga Kalvin írja le egy 1561. október 9-én kelt iratban, melyet a vilnai lelkészi karhoz ugyanazon időben intézett levélhez csatolt, s mely összes munkái 19-ik kötetében 3563. sz. a. van kiadva. Az előző 17-ik kötet 2870. száma tartalmazza a fentemlített genfi tanácsülések jegyzőkönyveit. A 9-ik kötet 361—420 lapjain olvasható továbbá a Gentilis ellen lefolyt per. Ugyanazon kötet 331—322. lapjain pedig található az írásbeli válasz, melyet Kalvin Blandratának adott. V. ö. Jakob Eleknek Blandatáról írt értekezését »A Keresztény Magvető« 12. kötetében.

Ezalatt Blandrata útközben felkereste berni elvtársát Gribaldust; azután megállapodott Zürichben, a hol úgy látszik hosszabbban kívánt időzni. Itt érintkezésbe lépett honfitársával, a jeles hittudós Vermilius, máskép Martyr Péterrel, és őt értekezéseikben vallási álláspontjának helyességéről kívánta meggyőzni, de sikertelenül. Viszont ez is, kit Calvin előzőleg a genfi eseményekről értesített, hiába iparkodott Blandratát rábírni, hogy a genfi olasz egyház által elfogadott hitvallás-formulát aláírja. Ezért Bullinger kívánságára, kinek a történeteket bejelenté, felhívta őt, hogy Zürichet hagyja el.

Blandrata előbb még felkereste Bullingert, de ez összejövettel közöttük is teljes szakadásra vezetett, mert az utóbbi amannak, Calvin ellen emelt vádjai miatt, erős neheztelését nyilvánítá, és maga is meggyőződött a felől, hogy a szökevény az Isten fiáról gyanús nézeteket vall, s hogy czáfoló érvei reá mi hatással sem bírnak, miért őt, úgy látszik, kiutasítá. Blandrata erre Calvin ellen fenyegetődzve távozott el. Zürichből vette azután útját Lengyelországba, jóllehet valószínűleg ellenfeleinek tévútra vezetése végett azt állította, hogy Erdélybe megy.¹

Alig ért Blandrata választott új hazájába, Calvin már felhívja Lismaninust, hogy figyelmeztesse testvéreit, milyen szörnyeteg a jövevény. Őt, a levélíró magát is eleinte hizelgésekkel akarta behálózni; ő azonban mindjárt nyíltan kijelentette, hogy tőle semmi jót sem remélt, mert az arcán is kifejezést talál gonosz tekintete. Hajlékony kígyó módjára vette őt körül, de Isten elég erőt adott neki, hogy ravaszságával megküzdhessen. Aztán kiadta mérgét. A ki tehát nem akar megcsalattatni, kerülje ezt a pestist. Ámbár tudatlan az ember, a sátán még is sok fortélyossággal fegyverezte fel, melylyel az együgyűeket megejti.

Ez a támadása szintúgy, mint a helvét egyház vezérférfiainak ismételt hasonló felszólalása jó soká minden fogamat nélkül maradt.

Blandrata hatalmas egyénisége csakhamar Lengyelországban is érvényre jutott. A szentháromságra vonatkozó hitvallását óvatosan s bibliai kifejezésekbe burkoltan terjesztvén, az általa alapított vallási párthoz a helvétek addigi híveinek legelőkelőbbjei, például a világiak sorából maga Radziwil, a lelkészek közül pedig Lismaninus csatlakoztak, jóllehet mindnyájan tiltakoztak az ellen, mintha Antitrinitáriusok volnának.

A franciaia eredetű Statorius Péter, a híres pinczowi iskola igazgatója, ki Lismaninus kíséretében jött Gentből Lengyelországba, már 1559-ik évi augusztus 20-dikán értesítendőnek vélte Kalvint, hogy náluk az akkor Zsigmond király megbízásából Izabella királyné

¹ Vermilius Blandratának Zürichben tartózkodásáról azonnal tudósította Kalvint. (Calvini opera XVII. 2916.) Közlését részben kiegészíti s némileg módosítja Bullingernek Radziwill-hez írt levele, melyre később visszatérünk.

udvarában Erdélyben tartózkodó Blandrata, orvosi tudományával elért kiváló sikereinél és feddhetetlen jelleménél fogva, mindinkább növekedő tekintélynek örvend. Ez tehát könnyen elhitethette, hogy Calvin vele méltatlanul bánt, a mit a levélíró az utóbbival azért tudat, hogy neki módjában legyen magát igazolni s egyházukat megnyugtatni. Egyben megemlíti Statorius, hogy két hónappal azelőtt egy Stancarus nevű, felette izgága ember Erdélyből Pinczowba jött és egyházaikban szörnyű schizmát idézett elő az által, hogy változtatott név alatt Nestoriusnak kárhuzatos eretnekségeit felélesztette. A betegeskedő Lasco, Lismaninus és a lelkészek s világiak jobb része ellene szegült; mégis erőszakoskodásaival kivitte, hogy hitvallását nyilvánosan vitathassa.

Sajátságosan Stancarus is azt állíttatta követői előtt, hogy tanai ugyanazonosok azokkal, melyeket a helvétek eredetileg hirdettek. Jellemző e tekintetben Stadnicus Staniszló lengyel nemesnek 1560. december hó 10-dikén Calvin, Bullinger, Martyr, Musculus és a Lausanne-iakhoz írt levele. Ebben előrebocsátja, hogy mióta a most törvényhatósága alatt időző Stancarus egyházaikat az evangéliom szerint megreformálta, igazi keresztény hittel egyértelmű módon imádták az istent. Stancarusnak távolléte alatt azonban néhányan papjaik közül, a háromság és az üdvözítőről való tanát megdönteni és megrontani törekedtek; midőn pedig Stancarus visszatérése után a régi katolika hit visszaállításán buzgólkodott, ellene erősen kikeltek, és az egyházakból kiűzték, a mely szakadás a pápistáknak nem csekély örömeire szolgált. Most tehát a levél írója több derék és jámbor társával a békét és az egyetértést helyreállítani törekszik. E czélból, miután azoknak iratai, kikhez levelét címzi, náluk nagy tekintélynek örvendnek, munkáik tartalmából kívánja kimutatni, hogy nemcsak a régiek, hanem ők is a trinitarismusról ugyanazt tanítják, mint Stancarus. Mindazonáltal ellenfeleik előhozakodtak a helvét hittudósok nevei alatt nyomtatott némely munkákkal, Melanchton egy könyvével és Helt hitvallásával,¹ melyek az ellenkezőt igazolnák. Ezeknek az iratoknak Statorius és társai semmi hitelt sem adhatnak, mert homlokegyenest ellentétben állanak szerzőiknek általuk ismert egyéb munkáival. Ennek bővebb fejtegetése után a levél írója kér a fennforgó kérdésekre nézve világos és határozott ítéletet.

A lengyelek ilyenmű legkülönbözőbb irányú megkeresésekkel, a genfi és zürichi egyházak fejeit szünetlenül elhalmazták. Mint Bullinger barátjának Blaurernek 1561. évi február 9-dikén írt levelében elpanaszolja, a lengyel testvérek nekik szerfelett terükre vannak, a kákán is csomót keresnek, s oly mindenféle kér-

¹ Heltai Gáspárnak a »Confessio de mediatore generis humani, Jesu Christo« című munkája, melyet a kolozsvári lelkészi kar nevében is Wittenbergben 1555-ben kiadott. A munka második kiadásban megjelent Pinczowban 1559-ben.

déseket tesznek, hogy azok gyakran meg sem oldhatók. Ő már teljesen belefáradt a válaszadásba és Kalvin is, mint hallja, már már el van határozva, hogy nekik mit sem fog többé felelni.

Mindazáltal tényleg mindkét reformátor azontúl is lankadatlanul fáradozott a lengyelországi antitrinitarius mozgalmak elnyomása érdekében. Így Kalvin, midőn egyik munkájának új kiadását Radziwil herczegnek ajánlja, az előszóban a leghevesebben kel ki Blandrata ellen, kit még Stancarusnál is rosszabbnak bélyegez. Ekkor azonban már Blandrata, a kit időközben egy kis-lengyelországi egyházkerület seniorrá választott, a herczeget annyira körülvette, hogy ez maga küldötte őt a Pinczowon tartandó zsinatra, hogy ott Kalvin vádjainak alaptalanságát kimutassa.

Eme zsinat Cruciger superintendensnek Radziwilhez 1561. márczius 13-dikán tett jelentése szerint, Blandrata ügyének megvizsgálására több kiváló tudós férfiút küldött ki, a kik a lehető legnagyobb lelkiismeretességgel és buzgalommal jártak el. Blandrata épen nem viselkedett makacsúl; minden kételyeit nyíltan előadta, hogy lelkiismeretét azok terhe alól lehetőleg felszabadítsa, Servet őrvöngéseitől oly messze van, hogy tételeit nagy örömmel czáfolgatta, és olyan hitvallást tett, a melyet mindenki helyeselni fog, a kit kielégít a tisztá és egyszerű hit. Most már tehát — folytatja levelében Cruciger — ideje volna annak, hogy Radziwil Kalvint békére és egyetértésre hívja fel. Most midőn Blandrata ragát az orthodox egyház fiának vallotta, álljon köztük helyre a keresztyén szeretet. Ha régebben a vitatkozás hevében és az igazság felderítése végett mondott Blandrata egyet-mást, a mi tán nem egészen helyeselhető: azért nem volna szabad Kalvinnak engesztelhetetlennek lenni.

E kérelem folytán intézte Radziwil Vilnából Kalvinhoz 1561. július 14-dikén azt az ismert levelét, melyben kifejezi egyfelől örömét az említett munka ajánlásáért, másfelől mély sajnálkozását a miatt, hogy az ajánló Blandratát, a jeles és nagytudományú doktort, a levél írójának testi lelki barátját s szeretett atyatársát alaptalanúl a Servet-féle hitetlenséggel vádolta. Egyben a pinczowi vizsgálati iratok közlése mellett legfőbb óhajtasául jelzi a Kalvin és Blandrata közötti kibékülést, a mi az utóbbin, előleges ígéretei szerint, semmikép sem fogna múlni. Hogy Radziwil e lépésének minő fontosságot tulajdonított, kitűnik abból is, hogy levele átadásával s bővebb személyes felvilágosításokkal saját vilnai lelkészét, Czechowius Mártont bízta meg.

Ugyanaz Bullingernek is hasontartalmú levelet adott át. Ennek bevezetésében hivatkozik a herczeg a zürichi reformátornak egyházaik iránt tanúsított jó indulatára és a közte s több tudós és vallásos honfitársai között létesült baráti viszonyra, minél fogva nem kételkedik, hogy ő is fájlalni fogná a Kalvinnak fenebb említett ajánló levelében Blandrata ellen emelt vádait. Hogy e dologból már mennyi baj és zavar támadt egyházaikban, annak rész-

letes kifejtése hosszabb időt venne igénybe, mint a mennyi neki rendelkezésre áll, ki állami ügyekkel el van halmozva, s e mellett a kegyetlen oroszok ellen háborúra készül. Ezért az ügy mivoltának teljes felderítésére nézve utal a levél átadójának szóbeli előadásaira és a megküldött iratokra. Innen meggyőződhetik Bullinger arról is, hogy minő feladatot hárítottak reá (Radziwilre). Minthogy pedig ennek megoldását csak jeles és tudós férfiak közreműködésével eszközölhetné: a közvetítő szerepére Bullingert kéri fel, mint a kit a barátság és jóakarát kötelei ép úgy fűzik ő hozzá, mint Kalvinhoz. Hivatása volna a béke és az egyetértés helyreállítása a vetélkedő főszemélyek és a lengyel s helvét egyházak között. Minden törekvését arra kellene irányoznia, hogy az okozott sebek begyógyuljanak, s a kedélyek csillapulásával a netán még fennmaradó kételyek és vitás pontok tudós férfiak közreműködésével nyugodtan és kölcsönös engedékenység mellett eldöntés alá kerüljenek. Nem is mondhatja, mennyit ártott már az evangelium ügyének a lengyel király előtt a két kiváló szellem veszedése. Végül nem hallgathatja el, hogy Blandrata nála Bullinger ellen is panaszkodott azért, mivel ez őt nem akarta személyesen meghallgatni, minélfogva kényszerítve volt szenvedett sérelmét a zürichi olasz egyháznál írásba foglalva bejelenteni.

A két egyházfő közül Bullinger válaszolt először, mély felháborodását és sajnálkozását fejezvé ki, az azok között támadt belviszályok miatt, kik együttesen lennének hivatva az evangéliom ellenségei ellen harcolni. Ezért csak teljesen helyesli Radzvil lelkes törekvését az egyházak békéjének helyreállítására; valamint óhajtása szerint testvérét és kiváló barátját, Kalvint készségesen megkereste, hogy a mennyiben a vallásosság s az igazság követelményei engedik, hozzájuk alkalmazkodjék. A mi Blandratának saját személye elleni panaszát illeti, erre nézve a tényállást akként adván elő, a mint azt már fennebb ismertettük, kijelenti, hogy az olasz doktornak zürichi honfitársai, illetve külön egyházi hatóságuk előtt állítólag emelt panasza felől sem neki, sem azon egyház mostani lelkipásztorának Ochinusnak nincs tudomása. Egyébiránt ha időközben Blandrata csakugyan megtért, az ő tanukat s hitűket őszintén igaznak elismeri, és a lengyeleknek a pintzowi zsinaton felolvasott hitvallását aláírta, ilykép Jézus Krisztust mint atyjával egyenlőt (coaeternum et consubstantialem) dicsőíti: ők ezért dicsérik a Mindenhatót és imádkoznak hozzá, hogy erősítse meg a megtértet az igaz hitben. Ha azonban ez valamit elburkol, s azt a mit határozottan kellene vallania, homályos és kétértelmű szavakkal fejezi ki: esedezni kell az Urhoz, hogy engedje meg neki a határozott és világos nyilatkozatot. Vigyázzon tehát a herczeg, nehogy pártfogoltja az ő védnöksége alatt ártson Krisztus egyháza tiszta vallásának. Kétségtelenül a testvérek közötti egyetértés a legszebb dolog és az Isten a béke Istene. Ámde nem akarja azt, hogy az egyetértés javára veszélyeztessék a tiszta igazság és

nem helyesli az egyetértést oly emberekkel szemben, kik a hitben nem őszinték, sem nem tiltja az olyan harczokat, melyeket az igazság érdekében vívunk. Hisz nem csekély dologról, hanem a legfontosabbról, saját üdvösségünkről van szó. Ha ugyanis Krisztus urunk nem igazi Isten, s atyjához nem mindenekben egyenlő lényegű: akkor nem lehetne az egyház feje s a világ kormányzója, tehát Krisztus a király és az összes századoknak egyetemes főpapja. Uralkodnának a zsidók és törökök s az ő hitük volna az igazi, a keresztyéneké pedig hiába való. Ezek után a herczeg maga legjobban fogja tudni, mi teendő ez ügyben; valamint láthatja, hogy ő — Bullinger — a tiszta hit megőrzése érdekében, nem pedig Blandrata személye ellen ír. Sohasem gyűlölte ő ezt az embert, ki őt személyileg nem bántotta; nem is kívánt irányában ellenséges állást foglalni, a mennyiben velük együtt Krisztusban őszinte szívvel hisz. A Gentilis Bálint és társai, valamint Servet által terjesztett tévtanokkal szemben azonban nem lehet eléggé gondosan megóvni egyházuk tiszta hitét.

Kalvin felelete jellemének megfelelőleg minden engedményt kizárva, még élesebb s szigorúbb hangon van tartva. A kérdéses ajánló levelében foglalt kifakadásait egyedül azzal menti, mikép nem képzelhette, hogy oly sehonnai, mint Blandrata, legyen a herczeg barátja; különben magán úton való intésre szorítkozott volna. Nyilvános fellépésre azon óhajta vezette, hogy mások e veszélyes pestistől óvakodhassanak. Különben Blandrata azért, mert Radziwilnek barátja, nem tarthat nagyobb elnézésre igényt, mint a hűtlensége miatt az egész utókor előtt gyűlöltté vált Judás, ki pedig Krisztusnak tanítványa vala. Blandratának Genfben való magaviseletére nézve Kálvin hivatkozik a jelen leveléhez mellékel külön promemoriára, egyébiránt a maga részéről is biztosíthatja őt, hogy, ha teljesen megtér, kész lesz a múltak feledésére; ha azonban makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy rajta méltatlanul sérelem történt, nem marad más hátra, mint hogy őt konok eretneknek tartsa. Mindezek nyomán kéri a herczeget: őrizkedjék attól, hogy Blandrata tekintélyével vissza ne éljen. S reméli, hogy mihelyt az egész ügyről biztosabban lesz tájékozva, véleménye is meg fog változni.¹

Az ekkép mindinkább összebonyolult csomót végre is maga Blandrata vágta ketté. Megúnva a folytonos zaklatásokat, 1563-ban János Zsigmond fejedelem meghívását elfogadva, véglegesen Erdélybe költözött át.

Mindazonáltal e látszólagos siker a református hitfelekezet egyetemes érdekeire nézve tulajdonképen hátrányosnak bizonyult. Az

¹ A Kalvin összes műveivel kiadott levélgyűjteményben a különböző személyek között váltott levelek hosszú sora foglaltatik, melyek a lengyelországi vallási viszonyokra vonatkoznak. A fent ismertetett levelek a 17—19. kötet 2931., 3098., 3232., 3290., 3336., 3359., 3443., 3444., 3539., 3565. számai alatt fordulnak elő.

erdélyi unitáriusok győzelmei tudvalevőleg leginkább Blandrata befolyásának köszönhetők; Lengyelországban pedig az antitrinitáriusok már eltávozásának évében Mordyban zsinatot tartván, nyíltan mint önálló vallási párt léptek fel, és kevéssel utóbb teljesen szervezkedtek.

E mellett a lengyelországi reformáció ügyét általában súlyos veszély fenyegette az ellenreformáció által, melyet Hosius bíbornok és ermelandi püspök a trienti zsinatból visszatérte után a behívott jezsuiták segélyével megindított. A tudós főpap annak a határozott meggyőződésének, hogy a reformáció minden bajnak s a politikai zavaroknak is kútfeje, munkáiban különböző alakban adott kifejezést. Jelesül ebből indul ki a Kölnben 1564-ben névtelenül megjelent ily című munkájában: *Iudicium de censura ministrorum Tigurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam trinitatem in Polonia sparso*, melyben az antitrinitarismus lábrakapását a zürichiek tanának tulajdonítja.

A lengyel reformátusok ily szorongatott állapotjukban Trecius Kristóf krakkói lelkész személyében külön követet küldtek a helvétek és a német egyetemekhez, hogy mellettük tekintélyüket a sajtó útján latba vessék.

Az antitrinitárius tanok megczáfolására a küldött megnyerte Bullinger vejét Simlert, ki már előbb Stancarnak a zürichiek ellen írt támadó munkájával szemben a szentháromság tanának védelmére kelt. Mostani védiratát 1568-ban, Zürichben nyomatta ki a következő címmel: »*De Aeterno Dei filio Domino Et Salvatore Nostro Jesu Christo, et de Spiritu sancto, Adversus veteres et novos Antitrinitarios, id est Arianos, Tritheitas, Samosatenarios, et Pneumatomachos, libri quatuor.*«¹

Ugyanazon könyvhöz Bullinger egy külön bevezetést csatol, melyben Hosius fennebbi értekezésével foglalkozik. Szavait Lengyelország, Lithvánia, Oroszország, Magyarország és Erdély főuraihoz és keresztyén papságához intézvén, felelete elkészését a czáfolandó munka szerzőjének névtelenségével menti ki, a mely körülmény miatt az egyházakban suttogomban terjesztett nyomtatvány csak közelebb jött kezeihez. Válaszával ki akarja mutatni, hogy nem a névtelen szerző, hanem a méltatlanul vádolt zürichi egyház lelkészi kara valójában katolikus és orthodox; hogy továbbá egyházuk korántsem pártfogója, hanem ellenkezőleg állandó ellensége az antitrinitáriusoknak, arianusoknak és általában a Lengyelországban terjesztett eretnokségek szerzőinek. Könyvének elején az anonymus hiába akarja elhitetni, hogy a zürichiek okozták e haeresist, mely ellen most küzdenek; — hogy azok tanítványaik, a kiknek istentelenségeit most már maguk sem bírják eltűrni.

¹ Ezen igen ritkává vált könyv sem a budapesti, sem a bécsi nyilvános könyvtárakban nem található. Ujabbán sikerült egy teljes példányát könyvtáram számára megszereznem.

Ugyanis hogy lehetnének a zürichiek az antitrinitariusok védői, ha istentelenségeiket nem tűrik s eretnkségeiket a legigazságosabb okokkal megtámadják. Kérdezzék csak meg őket magukat, vajjon azt fogják-e felelni, hogy a zürichiek voltak mestereik. Nemcsak hogy tagadják ezt, sőt őket esküdt ellenségüknek is mondják. De ha azt hazudnák is, az ellenkezőt bizonyítják könyveik és hitelveik, melyeket mindeddig tisztán fenntartottak és Isten segedelmével meg is fognak őrizni mindvégig. Ezek az antitrinitariusok nem is voltak soha az ő hallgatóik, soha nem voltak velük szorosabb baráti vagy társadalmi viszonyban. A ki a régi pogányoknál ilyen rágal-makat szórt az ártatlanokra, annak testén a madarak lakmá-roztak.

Azután áttér Bullinger ellenfelének főérvére, melyet az anti-trinitariusok szájába adott következő okoskodása képez: Ti züri-chiek azt tanítjátok, hogy a szentírás mellett semmit sem szabad vallási kérdésekben irányadóul elfogadni. Kérdjük tehát, hol talál-hatók a szentírásban a »trinitas«, »personae«, »essentiae« kifejezé-sek. Míg ez általatok nem lesz kimutatva, saját szabálytok sze-rint elvetjük és kárhoztatjuk a szentháromság tanát. Hisz töletek tanultuk, hogy a szent atyák, a régi hagyományok s a zsinatok figyelembe nem vehetők. Ezen érvelés támogatására még idéztetik Ochinusnak egy mondata.

Az utóbbira nézve megjegyzi Bullinger, hogy Ochinus Angol-országból visszatérte után, honnan kiváló bizonyítványokat hozott magával, Zürichben néhány éven át lakott. Ezen idő alatt mindig nyíltan vallotta, hogy tanaikkal és ritusukkal egyetért, a mit nyilvánosan eskütétellel is megerősített. Utóbb tudták csak meg, hogy ő bizonyos dialogusokat, melyekből ellenfelük idézget, latin nyelven Baselben kinyomatott. Ekkor e dologra a baseli tanácsot azonnal figyelmeztették, a mely a munka további terjesztését betiltotta, megtalált példányait pedig elégettette. Viszont a zürichi tanács szerzőjét családjával együtt a városból kiutasította. Innen Ochinus egyenesen Lengyelországba ment és ott csatlakozván azokhoz, kik legnagyobb ellenségeik, folytatta Isten ellen és ellenük való működését. Habár tehát a nevezett egy ideig náluk is tartózkodott, azért nekik semmi közük sincs átkos dialogusaihoz. A mi másfelől azt a vádat illeti, hogy a keresztyén ókor nyilvánulásait elvetik, ez ellen Bullinger határozottan tiltakozik. A református egyház is megadja a zsinatok határozatainak és az egyházatyák kijelentéseinek, a mennyiben a szentírással megegyeznek, a méltó tiszteletet. Különben is, ha oly szavak mint »Unitas«, »Trinitas«, »Persona«, »Essentia«, »Consubstantialis«, stb. a szentírásban fel nem találhatók, az igen természetes; mert a próféták és apostolok nem latinul, hanem héberül és görögül írtak: mindazonáltal azon szent dolgokról, melyeket az említett szavak kifejeznek a szent-írás megfelelő értelemben határozottan szól.

Midőn a bevezetésben folytatólag gúny tárgyává tétetnének a

czáfolandó munkában a pápai hatalomra vonatkozó tételek: egyenesen rosszlelkű rágalomnak nyilvánítatik az azokból szójáték útján levont az a következtetés, hogy a helvétek tanítása szerint a királyoknak nem kellene engedelmeskedni. Szintily természetű vádaskodásnak bélyegeztetik az a ráfogás, mintha az egyházakban támadt mindennemű bajok és zavarok a zürichiek tanára volnának visszavezethetők. Ellenkezőleg minden bajnak szülőokául az jeleztetik, hogy a római egyház régi egyszerűségéből kivetkőzött és mindenféle babonának hódol.

Hasonlókép visszautasítja Bullinger azt a vádaskodást, hogy a protestánsok a keresztyén nevet megvetik és az »Evangelikusok« nevét bitorolják, illetve miután az evangeliumot különbözőleg hirdetik, némelyek Lutheranusoknak, mások Zwinglianusoknak nevezik magukat. A helvétek iratai nyilvánvalóan az ellenkezőt, vagyis azt bizonyítják, hogy ők nem akarnak más mint keresztyén névvel élni. De egyébként sem áll az, hogy ötven év előtt az egyházban csak a keresztyén név használtatott volna, mert nagyszámú pápista Benedekről benediktinusnak, Domonkosról dominikanusnak s Ferenczről francziskánusnak nevezte és nevezi magát. A reformált egyháznak csak egy evangelioma van, — az mely a szentírásban foglaltatik és sem Luthernek, sem Zwinglinek más evangelioma nem volt. Luthertől a testvérek nem pártolhattak el, mert sohasem voltak lutheranusok. Az utóbbi szavaira nem esküdtek soha, hanem csak Krisztuséira, de azért Lutherrel együtt harcolnak a pápisták romlottsága ellen s hitük tisztaságáért: róla azonban épúgy nem akarnak elneveztetni, mint Zwingliről, a ki vidékeiken a római egyház tévelyei ellen még azelőtt harczolt, mielőtt Luther neve ismeretessé vált. Az sem igaz, hogy az egy pápa helyett többet tettek volna, u. m. Zwinglit, Luthert, Kalvint; az evangelikusoknál megvan az egyház egysége és a tan állandósága. Minden mi egyházaikban történik az apostoli kanon szerint illően és rendben megy végbe.

Ezután Bullinger csodálkozását fejezi ki ellenfelének ama vakmerősége felett, hogy Zwingli híveit vádolja a háborúra és viszálykodásra való törekvéssel, holott éppen Róma Marsnak és Bellónának székhelye. Miként a folyók nagy áradattal rohannak le a hegyekről, úgy zúdítják Róma közegei, a bibornokok, püspökök és apostoli legatusok a véres háborúkat a népekre. Merőben rágalmaknak nyilvánítja Bullinger ellenfelének ama további állításait is, hogy a genfiek és a zürichiek nem értenek egyet az úrvacsora tanára nézve; hogy a zürichiek Calvin könyveit elítélték és elégették; hogy a zürichiek és berniek nem helyeslik Servetnek elégetését. Eme ráfogások valótlanágát mutatja a zürichi consensus. Zürichben még a pápisták istenkáromló könyveit sem égették el soha, annál kevésbbé juthatott eszükbe, hogy ezt a kegyes Calvin műveivel tegyék. Gentben elégették ugyan a spanyol Michael Servet-et, de nem a többi helvét hitközség beleegyezése nélkül,

Mert már századok óta nem lépett fel ilyen istenkáromló, aki még halálában is fentartotta makacson undok tévtanait. A mit csak mindenféle zsidó és török iskolákból huszonöt év alatt merített, a mi tévtant csak összegyűjthetett, azt mind könyvébe rakta le. Már pedig az összes isteni és emberi törvények azt parancsolják, hogy az istenkáromlást meg kell büntetni. A midőn a nemes genfi tanács ezt megtette, kötelessége szerint járt el. A miért tehát a zürichiek sohasem vádolták a genfiakat, sőt inkább dicsérendőnek találták, valamint Melanchton is eljárásukat műveiben helyeselte.

Munkája végén névtelen szerzője még egy éles nyilat röpít ellenfelei táborába, mely, úgy látszik, jól talált. Ki ne csudálkoznék, — úgy mond — ha látja, hogy nemes férfiak tanácsért fordulnak oly népekhez, melyek a nemességnek legmegátalkodottabb ellenségei, azt körükből kiirtották, és nemes s plebejus között nem ismernek különbséget, — amelyek a tiszta vallással a rangfokozatokat meg nem egyeztethetőknek tartják.

Belátva e vádnak nagy horderejét, Bullinger azt bővebben tárgyalja. Nevezetesen fejtegeti, hogy, bár a helvéteknek gyakran harcolniok kellett a nemességgel, küzdelmük mindig ősi jogaik és szabadalmaik megóvását célozta és védelmi természetű volt. Hogy náluk sok nemesi család kipusztult, annak nem ők az okai, hanem az, hogy Albrecht császár megöletése után felesége és gyermekei, köztük Ágnes magyar királyné, az Albrecht ellen összeesküdött nemességen szörnyű bosszút álltak. Ekkor a nemesi rendnek számos tagját megölték, mások idegen országokba menekültek. Hátrahagyott birtokaikból építette aztán Ágnes és Albrecht özvegye, Karinthiai Erzsébet, a königsfeldeni kolostort azon a térségen, ahol a császárt megölték. Egyébiránt még ma is nagyon sok régi és előkelő nemesi család lakik Helvétiában. Megvannak nekik váraik, birtokaik, kiváltságaik, méltóságai és u. n. iurisdictiójuk. Igen nagy náluk is a különbség nemes és plebejus között. Ép oly tiszteletben részesülnek amazok a hatóságok részéről is, mint monarchikus államokban. Sohasem tanították ők, s most sem tanítják, hogy nincsenek rangkülönbségek; sőt a nép, követve az evangéliom tanítását, szívesebben engedelmeskedik a felsőbbségnek most mint azelőtt, — megadja a kellő tiszteletet annak, a kinek tisztelettel tartozik.

Mindezekből, — hangsúlyozza Bullinger, — a nemes lengyel férfiak könnyen beláthatják, hogy mit céloz ellenfelük rágalmival. Nyilván azt akarja elérni, hogy irányukban gyűlöletet és megvetést támasszon, és elvonja olvasóit azon igaz hittől, melyet Istennek hála, a tisztult egyházak Helvétiában, Francziaországban, Angliában, Skótiában, Lengyelországban és Magyarországon kivétel nélkül, Németországban pedig részben vallanak. Helyette majdan oly egyetemes egyházat kíván meghonosítani, mely a római pápa korlátlan hatalma alatt áll és a kijelölt különböző irányokban tévtanait követi. Azért ne hallgassanak a lengyel hívek

ellenfelének hamis tanításaira, melyeket papjaikhoz, a néphez, sőt már királyukhoz is mert intézni. Bár csak ő Felsége elzárná füleit az ily szemfényvesztők besúgásától, a milyenek gyakran már egész birodalmakat megdöntöttek. Nem hiába nevezi ellenfele felszólalását »apostrophe«-nak, valójában »elfordítás« az a helyes útról a rosszra, az igazságtól a hamisra, az isten szavától az emberi koholmányokra, az igaz hitről mindenféle üres tévhitre. Ezért hathatósan kéri Krisztusnak összes híveit Lengyel- és Magyarországon, hogy állandóan ragaszkodjanak az isten fia evangéliomához, és ne ütközzenek meg azon, ha velük azt akarják elhívetni, hogy a lengyel Antitrinitariusok tőlük származnak.

Végül melegen ajánlja Simler kitűnő könyvét, mely nagy tudományossággal küzd az antitrinitariusok ellen. A szentíráson mindenekben alapuló értekezéséből világosan kitűnik, hogy a zürichi egyház tana igaz orthodox.

Ezt a bevezetést követi Simlernek külön előszava, mely szintén a magyarországi és erdélyi orthodox egyházakhoz is van intézve. Ebben ő hivatkozik arra, hogy 5 év előtt Stancariusnak rágalomtelt munkája ellen kiadott védiratában¹ figyelmeztette lengyel pártfogóit és lelkész társait a náluk titkon terjesztett arianismusra, mely még Stancarius tévtanításainál is veszélyesebb. Hogy ebbeli intelmeik éppen nem voltak hiábavalók, csakhamar kitűnt. Az akkora Lengyelországban összehívták Blandrata György, Gentilis Bálint és Alciatus Pál ugyanis eleinte azt színeltek, hogy velük egyetemben Stancarus őrgöngőseit kárhoztatják, alattomban azonban maguk is hirdetgették, hogy Krisztus istensége kisebb az atyjánál, s így csak ily alárendeltebb természete szerint járt közbe éretünk; továbbá, hogy az atya, fiú s szentlélek nem egy Isten, hanem három különböző lény, kik közül egyedül az Atya öröktől fogva való egy Isten, a fiú s szentlélek ellenben ezen legfőbb egy Istentől való s tőle függő két lény. Utóbb pedig, midőn megerősödve hatalmas pártfogókra találtak, tanaikkal már nyilvánosan felléptek, de még ekkor sem saját czégük alatt, hanem megnyert közegeik, nevezetesen a fennhéjázó és kérkedő Pauli György a krakkói egyház lelkésze, továbbá Cazanovius János lovag és a képzettségben s ékesszólásban mindnyájukat felülmúló francia születésű Statorius Péter útján. Erre vették fel az antitrinitarius nevet, voltaképen azonban helyesebben »anomoeus«-oknak, a mint a régi arianusokat hívták, vagy »thriteisták«-nak volnának nevezhetők, a mennyiben a három isteni személy között bizonyos rangfokozatot állapítanak meg. Utóbb, a mikor a Zürichből elutazott Ochinus Lengyelországba érkezett: a thriteisták körében is nézeteltérések támadtak, jelesül kezdtek a gyermekkeresztelést kárhoztatni, többen

¹ Ezen már fenebb is említett munka címe: Responsio ad maledicum F. Stancari librum adversus ecclesiae Tigurinae ministros, de Trinitate et mediatore J. Ch. Tigur. 1563.

pedig tagadásba vették a Szentlélek isteni voltát. Így azután az antitrinitáriusok két pártra szakadtak. Egy részük megmaradt thriteistának Gentilis Bálint vezetése alatt, kinek helyébe később Satorius lépett. Mások a samosetanusok táborába mentek át, azt vitatván, hogy Krisztus nem öröktől való Isten, s nem létezett, mielőtt szűz Máriától született. Ezekhez csatlakozott Paulus Gergely híveivel, ki most naponta új orakulumokat kohol, s azt jóslgatja, hogy két év múlva, mikorra a zsidók és törökök Krisztushoz áttérnek, be fog köszönteni az ezer évig tartó aranykor.

Az utóbbi párt, mint az előszóban folytatólag felemlítetik, az erdélyi Dávid Ferenczben talált vezérére, a ki viszont megnyerte Blandratát, habár ez hír szerint Melius Péter debreczeni lelkészről nyilvános disputációban legyőzve, oda nyilatkozott, hogy ő mindig hitt az örökkévaló Isten fiában. Dávid, Simler szavai szerint, semmi más, mint egy illusztrált Servet, s ugyanoly vallási irányú, mint Lengyelországban Gonaesius. Ezen újdonsült samosetanusok, illetve servetanok eleinte tévelygéseiket alattomban kéziratilag terjesztették, s csak később akadván Erdélyben egy hitvány nyomdászra, annak segítségével hozták mételyezett tanukat a nyilvánosság elé. De az eszeveszett nyomdász arra is vetemedett, hogy a Szentháromságot becsmérő képeket kinyomasson, a miért halállal lakolt.¹

E közben — folytatja a szerző — számos kiváló lengyel főúr s egyéb tekintélyes férfiú sikeresen védte meg a Szentháromság hitelét ellenfeleik ellen. A mellett Lengyel- és Magyarország tegtudósabb férfiai ebben az ügyben szóval és írásban, illetve részint latinul, részint népük nyelvén írt munkáikkal jó szolgálatokat tettek Krisztus egyházának. Ekkép, bár a szakadás fejei hibáikban megmaradtak, a jó útra sokakat visszatérítettek.

Ily viszonyokkal szemben határozta el magát azután Simler és pedig mint mondja, nagy nehezen, Trecius folytonos unszolására és néhány lengyel barátja szorgalmazása folytán a jelen munka megírására. Ha ez nem öleli fel a fennforgó egész anyagot, ezt a szerző főleg annak kéri tulajdonítani, hogy ellenfeleiknek irataihoz csak nehezen jutott, és például David Ferencznek Melius ellen írt egy könyvét, Gonaesiusnak némely iratait, és Sz. János evangéliuma első részének egy névtelen commentárját csak akkor kapta kézhez, a mikor jelen könyvének három része már ki volt nyomva.

Egyébként ha figyelembe veszi, hogy a római iga alól alig felszabadult lengyel egyházakat a pápa, annak követei, Hosius, és a püspökök mindennemű mesterséges eszközökkel a régi iga

¹ Érti a következő munkát: »De Falsa Et Vera Unius Dei Patris, Filii Et Spiritus Sancti Cognitione, Libri Duo. Autoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transylvania,« mely Gy.-Fejérvárott 1567. Hoffhalter Rafael nyomdájából került ki, aki ugyanis a rá következő évben már meghalt.

alá visszacsábítani törekednek, másfelől pedig Stancarus, az Arianusok, Thriteisták és Samosetanusok részéről még súlyosabb veszély fenyegeti: csak bámulni tudja a lengyel főuraknak az igaz hit megőrzésében való kitartását, melylyel annyi viharral szemben a kikötőt megőrizni tudták.

Szavait különben az orthodox tannak összes magyarországi és erdélyi védőihöz is intézi, kiknek küzdelmeit ugyan nem annyira ismeri mint a lengyelekét, de azért tudva van előtte, hogy egyházaikat Blandrata és Dávid Ferencz üzelmeitől minő veszély fenyegeti. Minél közelebb fekszik országuk a török birodalomhoz, annál inkább lehet félni, hogy a samosetanus-féle tévtan, mint a mahomedanizmussal rokon, ennek utat fog nyitni. Mindazonáltal jó reményeket fűznek a magyarországi főurak és főleg II. János magyar király befolyásához, kik bizonyára rajta lesznek, hogy a bajokat csírájukban elnyomják. S ha a király elnöklése alatt tartott colloquiumok és zsinatok a samosetanusok eretnekségének kiirtására és az egyház kívánt békéjének helyreállítására még nem is vezettek: a zürichiek teljesen bíznak munkájok végleges sikerében, hisz Krisztus nem hagyja el azokat, kik tiszta szívből dicsőségéért fáradoznak. Egyben a lengyel főurakat kéri, hogy a velük oly szoros kapcsolatban levő szomszédos országot Krisztus birodalmának terjesztésében tettel és tanácscsal segítsék. Viszont igéri a helvétek nevében, hogy ők készek szent és orthodox hitükért imáikkal, irataikkal, sőt, ha szükséges, vérükkel küzdeni.

Ezen előszavában Simler nem jelöli ki a forrást, a melyből magyarországi információit merítette. Úgy látszik, e tekintetben Thuri Mátyás is járt kezére, a mennyiben 1568. márczius 28-án kelt kétrendű levelei szerint¹ nyilván ő értesítette Wolphius útján a zürichieket először ama nagy feltűnést okozott s szinte előszavában is kiemelt körülményről, hogy az erdélyi unitáriusok a Szentánomságot gúnyoló képeket nyomattak ki. Ő küldött továbbá Bullingernek az unitárius hitvitákra vonatkozó többrendű új nyomtatványt, a melyeket ez bizonyára vejének átadott; valamint már akkor hivatkozik Simlernek készüléfében levő fenebbi könyvére, mint olyanra, melytől megjelenése után egyházi állapotaikra kedvező befolyást vár. Egyben még megemlítendőnek vélem, hogy Thuri Bullingerhez intézett soraiiban ennek emlékébe visszahozza azt a mondatát, a melylyel Blandratát zürichi látogatása alkalmával magától elbocsátotta, hogy t. i. senki és soha még Krisztust bántatlanul meg nem támadta.

A már régebben közzétett magyarországi levelezésből még négy levél esik a fenforgó időszakra. Ezekre nézve is hiányzanak a címzettek válaszaí és részben az előzmények, annyi azonban

¹ E levelek egyike Bullingerhez, másika Wolphiushoz van intézve, mely utóbbira már jelen cikk I. fejezete végén hivatkoztam.

megállapítható, hogy Bullingernek magyarországi hitsorsosaival való összeköttetése egészen 1575-ben történt haláláig tartott.

Az 1569 április 27-én kelt első levélben Melius megkeresi Bullingert, hogy a Serveto-Blandrataistáknak »De falsa et vera Dei cognitione« és »De cognitione Antichristi« című két könyve, és bizonyos József rabbi istenkáromló műve ellen írt czáfolatait Zürichben kinyomassa. Gyors választ kér, minthogy, ha kívánsága nem teljesíthető, Béza tanácsára Gentbe fogja küldeni kéziratait. Az eredeti levélre Bullinger rávezette, hogy a válasz hova intézendő; a miből, de a megkeresés szövegéből is következtetni lehet, hogy a két reformator előbb egymással nem állott levelezésben.¹

Bullinger felelete tagadó lehetett, mert Bézának Meliushoz és Threchiushoz a következő 1570. év június 18-án írt leveleiből kitűnik, hogy a debreczeni lelkipásztor csakugyan küldött neki kéziratokat kinyomtatás végett, a mit ő meg is ígért.² A nyomtatványok azonban nyomtalanul elvesztek.

A többi három levelet Paksi (Paxius) Mihály, utóbb egri lelkész, 1572. április 12. s december 4-én és 1573 április 5-én intézi Heidelbergából Simlerhez.³ Ezeknek különben ismert tartalmából a következő érdekes adatokat véltem kiemelendőnek.

Simler nemcsak Paksival, hanem Károlyi Péterrel, Dudit András volt pécsi püspökkel és Meliussal is levelezésben állott. Most Paksinak ajándékba küldi Bullingernek egy munkáját, melyért ez különös háláját nyilvánítja. Azt olvasva — úgymond — meggyőződött, hogy a zürichi egyházat Isten szelleme kormányozza. Aggódik azonban, hogy a munka a legtiszteltebb aggastyán hattyúdalát képezi.

Erdélyben szabadon jár-kezel a börtönből kikerült mahomedanus Ádám, a ki alatt a levelek írója a volt heidelbergi lelkipásztort, az előbb az arianizmusra áttért, utóbb pedig apostatává vált Neuser Ádámot érti. Azonkívül Olaszországból ide visszaérkezett három bölcsészeti tanuló, kik a lélek halhatatlanságát nyilvánosságra hozott thesisekkel megtámadták. Az új erdélyi fejedelem (Báthory István) az ifjakat Dávid Ferenczcel együtt maga elé rendelte; midőn pedig az utóbbi azon kérdésére, hogy osztozik-e a jövevények tanaiban, részben igenlőleg válaszolt, őt eme szavakkal üzte el a maga színe elől: Távozz innen legutálatosabb eretnek. Isten segélyével rövid idő múltán megtöröm szarvaidat.

Előzőleg Dávid Ferencz Károlyi Péternek egy gyarló magyarsággal írt nyomtatvánnyal válaszolt. Ezt Thuri Ursinusnak kívánságára deákra fordította, hogy tartalmával külföldi barátai is megismerkedhessenek. A fordítás egy példányával azután Simlernek

¹ Böhl 114—119. l.

² Epistolarum theologicarum Theodori Bezae liber unus. II. editio. 1575. 191—197. l.

³ Miscell. tigur. 213—227. l.

is szolgált, megjegyezvén, hogy annak első része nem annyira velük, mint a scholasticus sophistákkal foglalkozik. A fordított vitairat tehát nem lehet más, mint Dávidnak Kolozsvárott 1571-ben megjelent ily című munkája: Az egy atyaistennek és az ő áldott szent fiának, a Jézus Krisztusnak istenségekről igaz vallás-téte¹

Végül Thuri elpanaszolja, hogy míg egyházaikat előbb a törökök, majd az arianusok pusztították, most az új fejedelem alatt a pápisták kezdik erősebben ostromolni. Ehhez járul oly kiváló férfiakkal, mint Szegedi Istvánnak és Melius Péternek elhalálózása. Miután azoknak emlékét megörökíteni kívánja, kéri Simlert, hogy küldjön neki a nagy halottak fölött írt sírverseket úgy saját tollából, mint Bullingertől és többi testvéreiktől. Hasonló kérelemmel fordul Bézához is. Egyébként annak sincs nyoma, hogy az emlékbeszéd s a sírversek csakugyan elkészültek és közzététettek volna.

Ezzel kimerítettem azoknak az adatoknak sorozatát, melyekről Bullingernek a hazai reformációhoz való viszonyára nézve tudomást szerezhettem.

Jelen vázlatos közlésem hézagait, nem kétlem, behatóbb levéltári kutatások, valamint a zürichi reformátor hátrahagyott munkáinak és egykori protestáns egyházi irodalmunknak összehasonlító tanulmányozása sok tekintetben ki fogják egészíthetni.

RÁTH GYÖRGY.

¹ Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár. I. R. 86 sz.

